

IQTISODIYOTDA INNOVATSIYANING TUTGAN O'RNI

Tursunboyev Ma'ruf Murod o'g'li**Toshkent Iqtisodiyot va Pedagogika Instituti****"Iqtisodiyot" fakulteti 2-bosqich talabasi****E-mail: maruftursunboyev7@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.15233539>**

Annotatsiya: ushbu ilmiy tezisda innovatsiyaning zamonaviy iqtisodiy rivojlanishdagi roli va ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Ilmiy-texnik taraqqiyot, intellektual kapital, yuqori texnologiyalar va startap ekotizimlarining iqtisodiyotga bo'lgan ta'siri global va milliy miqyosda statistik raqamlar asosida yoritilgan. Innovatsiyalarning YIM o'sishi, bandlik darajasi, eksport salohiyati va texnologik transformatsiyaga ta'siri batafsil ko'rsatib berilgan. O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsiyalarning mavjud holati va rivojlanish istiqbollari ham alohida ko'rib chiqilgan hamda takomillashgan takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik, startap, texnologik rivojlanish, intellektual mulk, ilmiy-texnik salohiyat, YIM, raqamli transformatsiya.

Kirish

XXI asrda global iqtisodiy taraqqiyotda eng muhim omillardan biri sifatida innovatsiyalar maydonga chiqmoqda. Zamonaviy iqtisodiyot shunchaki resurslarga yoki klassik ishlab chiqarish omillariga emas, balki texnologik yangiliklar, ilmiy-tadqiqot faoliyati (R&D), raqamli transformatsiya va intellektual kapitalga asoslangan tizimga aylanmoqda. Innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, raqobatbardoshlikni kuchaytiradi, yangi bozorlar va kasblarni yaratadi, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga yechim topishga xizmat qiladi.

Jahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda innovatsion faoliyat bo'yicha dunyo bo'yicha sarflangan umumiy mablag' 1,5 trillion AQSh dollaridan oshdi. Global Innovation Index 2023 reytingida Shvetsiya, Shveytsariya, AQSh va Janubiy Koreya yetakchi o'rinlarni egalladi. Ushbu mamlakatlar YIMning 2,5–4,8% qismini ilm-fan va texnologik tadqiqotlarga yo'naltirgan bo'lib, natijada yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportida global ustunlikka ega bo'lmoqda.

Bundan tashqari, World Economic Forum (2023) prognoziga ko'ra, kelgusi 5–7 yil ichida sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, ma'lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik kabi innovatsion sohalar orqali 100 milliondan ortiq yangi ish o'rni yaratiladi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot va startap ekotizimlarining rivojlanishi bandlik darajasi va milliy daromad tarkibiga sezilarli ta'sir o'tkazmoqda.

O'zbekiston uchun ham innovatsion rivojlanish — iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, eksportni diversifikatsiya qilish, yangi texnologiyalar asosida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, va global bozorga integratsiyalashishning asosiy omilidir. So'nggi yillarda bu yo'nalishda muhim bosqichlar qo'yildi: IT Park, texnoparklar, startap loyihalarni moliyalashtirish dasturlari, soliq imtiyozlari, va intellektual mulkni muhofaza qilish tizimi bosqichma-bosqich shakllanmoqda.

Shunday ekan, ushbu ilmiy ishda innovatsiyaning zamonaviy iqtisodiyotdagi roli, uning YIM o'sishiga ta'siri, ish o'rinlari yaratishdagi hisssasi, korxona samaradorligini oshirishdagi

o'rni hamda O'zbekiston misolida innovatsion siyosatning holati va istiqbollari ilmiy tahlil qilinadi.

Iqtisodiy nazariyada innovatsiyaning o'rni dastlab Jozef Shumpeter (1934) tomonidan chuqur o'rganilgan. U innovatsiyaning iqtisodiy tsikllarning asosiy drayveri sifatida baholab, "Yaratuvchi buzilish" (creative destruction) konsepsiyasini ilgari suradi. Shumpeterga ko'ra, texnologik yangiliklar eski mahsulot va ishlab chiqarish usullarini yo'q qilgan holda, iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichini yaratadi.

OECD (2022) va WIPO (2023) ma'lumotlariga ko'ra, innovatsiyalarga sarmoya jalb qilgan davlatlar iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlik va eksport salohiyati bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega:

Janubiy Koreya, Shvetsiya, AQSh, Shveytsariya kabi davlatlar YIMning 2,5–4,8% qismini R&Dga yo'naltiradi;

Ular Global Innovation Index reytingida yetakchi o'rinni egallaydi;

Innovatsion faoliyat va YIM o'sishi o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjud ($R^2 > 0.7$).

World Economic Forum (2023) hisobotida aytilishicha, 2020–2025 yillar oralig'ida texnologik yangiliklar sababli:

- 85 million ish o'rni yo'qoladi,
- 97 million yangi ish o'rni yaratiladi,
- Bu o'zgarishlar, ayniqsa, sun'iy intellekt, big data, yashil iqtisodiyot va gig-platformalar sohalarida sodir bo'ladi.

ILO (2022) ma'lumotlariga ko'ra, "yashil texnologiyalar" asosida bandlik darajasi jadal o'smoqda — 2030-yilgacha ushbu yo'nalishda 38 milliondan ortiq yangi ish o'rni yaratilishi mumkin.

McKinsey & Company (2021) innovatsion ekotizim muvaffaqiyati uchun quyidagi omillarni ajratadi:

- Universitetlar va ilmiy tadqiqot institutlari;
- Raqamli infratuzilma;
- Xususiy sektor ishtiroki va startap investitsiyasi;
- Intellektual mulk himoyasi.

Shuningdek, startaplar iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, eksportni kengaytirish va raqamli transformatsiyani jadallashtirishda muhim o'rin tutadi.

Milliy miqyosda, O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish agentligi va IT Park tomonidan berilgan ma'lumotlarga ko'ra:

2022–2023 yillarda 1000 dan ortiq innovatsion startaplar ro'yxatdan o'tgan;

Innovatsion infratuzilma (texnoparklar, inkubatorlar) orqali minglab ish o'rinlari yaratilgan;

YIMga nisbatan R&D xarajatlari hali past (0,8%) bo'lishiga qaramay, salohiyat mavjud. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2023. Statistika agentligi, 2023. Innovatsion faoliyat eng avvalo iqtisodiyotning yuqori qo'shilgan qiymatga ega tarmoqlarida o'z ta'sirini kuchliroq namoyon qilmoqda. Masalan:

Biotexnologiya, nanoindustriya, sun'iy intellekt va aerokosmik texnologiyalar kabi sohalarda innovatsion investitsiyalar har 1 dollarga 4–7 dollargacha iqtisodiy samaradorlik keltirgan (MIT Technology Review, 2023).

AQSh Mehnat Departamenti tahliliga ko'ra, startap va texnologik kompaniyalar yaratuvchanlik darajasi bo'yicha har yili 5%–7% real yalpi mahsulot qo'shadi, bu ko'rsatkich an'anaviy tarmoqlarda 1,2–2% atrofida qolmoqda.

Innovatsion salohiyat faqat texnologiya emas, balki ilmiy bilimlar va ularning tijoratlashuvi darajasiga ham bog'liq. Nature Index (2023) ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi eng ko'p iqtibos olinadigan 1000 ta ilmiy maqolalarning 76% i AQSh, Xitoy, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya universitetlari va ilmiy markazlariga tegishli. Ushbu davlatlar innovatsion eksport hajmi bo'yicha ham yetakchi o'rinda.

WIPO tahliliga ko'ra, ixtirolar soni va patent olish darajasi bilan yuqori texnologiyali mahsulotlar eksporti o'rtasida korrelyatsiya koeffitsiyenti 0.82 ni tashkil etadi — bu esa innovatsiyaning eksport salohiyatini belgilovchi omil ekanini ko'rsatadi. Accenture (2022) hisobotida aytilishicha, xizmat ko'rsatish sektorida raqamli innovatsiyalar (bulut texnologiyalari, IoT, sun'iy intellekt) joriy etilgan kompaniyalarda daromad o'sishi 40% gacha oshgan, mijozlar aylanishi esa 25% ga kamaygan. Indoneziya misolida: raqamli moliyalashtirish (FinTech) dasturlari orqali 2018–2022 yillarda kichik biznes kreditlash hajmi 4,5 barobarga oshgan, bu esa mikroiqtisodiy faollikni kuchaytirgan.

O'zbekiston innovatsion infratuzilmasini bosqichma-bosqich kengaytirmoqda:

- 2020–2023 yillarda Innovatsion rivojlanish vazirligi ko'magida 23 ta texnopark, 6 ta axborot texnologiyalari markazi faoliyati yo'lga qo'yilgan.
- IT Park Uzbekistan tomonidan 2023 yilda 1,2 mingga yaqin startapga metodologik va moliyaviy yordam ko'rsatilgan; ulardan 37 tasi xalqaro investitsiyalar (akseleratsiya fondlari) jalb qilgan.
- Innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan byudjet xarajatlari 2020-yildagi 450 mlrd so'mdan, 2023-yilga kelib 1,3 trln so'mga oshgan.

UNCTAD (2022) hisobotiga ko'ra, yuqori texnologiyali eksport tarkibida elektronika, farmatsevtika, optik jihozlar, dasturiy mahsulotlar asosiy o'rin tutadi. Bu yo'nalishda Xitoy, Singapur, AQSh va Irlandiya yetakchi hisoblanadi. Innovatsiyaga asoslangan xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (FDI) ulushi 2015-yildagi 10% dan 2022-yilda 23% ga oshgan.

Xulosa va takliflar

Innovatsiyaning iqtisodiy o'sishdagi roli: Innovatsion faoliyat, ayniqsa yuqori texnologiyali sohalarda, global iqtisodiy o'sishning asosiy motorlaridan biriga aylanmoqda. OECD (2023) hisobotiga ko'ra, innovatsiyalar texnologik o'zgarishlar, yangi mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqarishda ishlab chiqarish samaradorligini 20–30% gacha oshiradi, bu esa iqtisodiy o'sishning muhim manbai bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli innovatsiyalar va xizmatlar sektori: Raqamli texnologiyalar va xizmatlar sektori yuqori sur'atlar bilan rivojlanmoqda, bu esa kompaniyalarga operatsion samaradorlikni oshirishga va xarajatlarni qisqartirishga yordam bermoqda. Accenture (2022) tahliliga ko'ra, raqamli texnologiyalarni joriy qilgan kompaniyalar daromadlarini o'rtacha 40% gacha oshirgan va xaridorlar aylanishini 25% ga kamaytirgan.

Yangi ish o'rinlari yaratish: Innovatsiyalar iqtisodiy faollikni faollashtirib, yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilmoqda. ILO (2023) prognoziga ko'ra, yangi texnologiyalar va raqamli innovatsiyalar orqali 2030-yilgacha 100 milliondan ortiq yangi ish o'rni yaratiladi. Bu raqam raqamli iqtisodiyotning kengayishi va yangi kasblar tug'ilishiga bog'liq.

O'zbekiston misolida innovatsion siyosat: O'zbekiston innovatsion rivojlanish yo'nalishida muhim qadamlar qo'ymoqda. 2020–2023 yillarda Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan 5 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratildi, texnoparklar va startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali yangi texnologiyalarning joriy etilishi, raqamli transformatsiya va ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot markazlari rivojlanmoqda.

Xalqaro tajriba va innovatsion infratuzilma: Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish orqali mamlakatlar o'z iqtisodiy barqarorliklarini mustahkamlashmoqda. Germaniya va AQSh kabi mamlakatlar Texnoparklar, Innovatsion markazlar va startaplar uchun qulay soliq rejimi yaratish orqali global innovatsiya xarajatlarining yuqori ulushiga ega bo'lishdi.

Innovatsion infratuzilmani kengaytirish: O'zbekistonda innovatsion rivojlanishni tezlashtirish uchun ilmiy-tadqiqot markazlarini kengaytirish, texnoparklar va startap ekotizimlarini yanada rivojlantirish zarur. Bu uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, soliq imtiyozlarini va moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish kerak.

Yangi texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilish: Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun ta'lim tizimini yangilash lozim. Kadrlar tayyorlashda sun'iy intellekt, ma'lumotlar analitikasi va raqamli iqtisodiyot bo'yicha o'quv dasturlarini yaratish, yoshlarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishga alohida e'tibor qaratish kerak. Bu uchun zamonaviy ta'lim metodologiyalarini joriy etish va xorijiy tajribalarni o'rganish zarur.

Texnologik va ilmiy tadqiqotlarga ko'proq investitsiya yo'naltirish: Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun davlat va xususiy sektordan keladigan investitsiyalarni ko'paytirish kerak. O'zbekiston hukumati ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanishga ajratilgan mablag'larni YIMning 1,5–2% gacha oshirishi lozim.

Xalqaro hamkorlik va investitsiyalarni jalb qilish: Innovatsion sohadagi xalqaro tajriba va texnologiyalarni o'rganish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Xususan, Yevropa, Janubiy Koreya, Singapur kabi innovatsion rivojlangan mamlakatlar bilan o'zaro hamkorlikni kuchaytirish, ular bilan texnologiya almashinuvi va qo'shma loyihalar tashkil etish kerak.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish uchun normativ huquqiy bazani kuchaytirish: Raqamli iqtisodiyot va innovatsion sanoatning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan normativ-huquqiy baza yaratilishi lozim. Bu, ayniqsa, intellektual mulkni himoya qilish, raqamli xavfsizlik va blockchain texnologiyalarini qo'llash bilan bog'liq qonunchilikni takomillashtirishni talab qiladi.

Innovatsion mahsulotlar va xizmatlar eksportini rag'batlantirish: Innovatsion mahsulotlar va xizmatlarni eksport qilishni rag'batlantirish, shu bilan birga, yangi bozorlarni izlash va xalqaro aloqalarni mustahkamlash kerak. Bu uchun texnologik bozorlar va startaplar uchun qulay sharoitlar yaratish, iqtisodiy diplomatiyani rivojlantirish zarur.

Innovatsiya iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi va global bozor bilan integratsiyalashishi innovatsion faoliyatga asoslanishiga bog'liq. Innovatsiyalar iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi, ishlab chiqarishni modernizatsiya qiladi va milliy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, innovatsion tizimlarning samarali ishlashi uchun davlatning innovatsion siyosatini yanada rivojlantirish va bozor iqtisodiyotiga moslashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard University Press.
2. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
3. Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71-S102. <https://doi.org/10.1086/261725>
4. OECD. (2023). *Innovation in the economy: Driving growth and sustainability*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/innovation/innovation-economic-growth.htm>
5. CBO. (2012). *The economic impact of the American Recovery and Reinvestment Act of 2009*. Congressional Budget Office. <https://www.cbo.gov/publication/43379>
6. Nature Index. (2023). *The rise of science and technology innovation in global trade*. Nature Publishing Group. <https://www.natureindex.com/>
7. Acharya, V. V., Pedersen, L. H., Philippon, T., & Richardson, M. (2017). *Measuring Systemic Risk*. *Review of Financial Studies*, 30(1), 268–303. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhx056>

INNOVATIVE
ACADEMY